
Рецензії



УДК 049.32+ 81'36

ПРИКМЕТНИК У СПОРІДНЕНИХ МОВАХ: СПІЛЬНІ Й ВІДМІННІ РИСИ

І.В. Кононенко. Прикметник у слов'янських мовах.

Монографія. — К.: ВПЦ „Київський університет“, 2009. — 495 с.

Книжкові полиці українських мовознавців мають можливість поповнитися новим цікавим, оригінальним і вельми актуальним дослідженням — монографією Ірини Кононенко „Прикметник у слов'янських мовах“. Власне, ця праця буде цінною знахідкою не тільки для українських, але й для польських та російських учених, оскільки в ній розглядаються у зіставно-типологічному плані лексико-граматичні властивості прикметника та його функціонування в складі словосполучень, простих і складних речень в українській, польській та російській мовах із залученням подекуди й фактів інших слов'янських мов, але оскільки монографія написана українською мовою, то вона в першу чергу є надбанням українського мовознавства. У книзі подана широка бібліографія наукових праць, яка зайняла аж 62 сторінки (шкода що не пронумеровані джерела), і з неї видно, що прикметникові в кожній зі слов'янських мов як одній із ключових іменних частин мови приділялося чимало уваги мовознавців, однак праці, яка б висвітлювала прикметник у зіставно-типологічному плані в споріднених мовах, причому в багатоаспектному вимірі, як це зроблено в рецензованому дослідженні, до цього часу не було. Тому треба всіляко вітати вихід цієї монографії. Добре, що українські мовознавці, всесторонньо дослідивши всі лексико-граматичні класи слів у рідній мові, взяли за дослідження частин мови у слов'янських мовах. Тут доречно згадати аналогічну цінну монографію української вченої Т.Б. Лукинової „Числівник у слов'янських мовах“.

Отож майже на п'ятистах сторінках цієї солідної праці детально й аргументовано, з широкими й багатими ілюстраціями описаний

© М.П. ЛЕСЮК, 2010

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2010, № 1

135

прикметник, його семантико-граматична структура, особливості його вживання в споріднених мовах. У глобальному розумінні прикметник має спільні лексико-граматичні риси і категоріальну семантику в слов'янських мовах, але разом з тим має й чимало відмінностей, що є закономірним, оскільки й самі зазначені (порівнювані) мови мають свою специфіку і суттєво відрізняються одна від одної. Власне, дослідження цих відмінностей є першочерговим завданням порівняльного мовознавства, адже ще відомий український мовознавець О. Мельничук підкреслював, що факти типологічних розходжень між окремими мовами вимагають до себе значно більше уваги, ніж спільні типологічні ознаки. Як зазначає автор книги І. Кононенко, взаємодія, з одного боку, української з російською, з другого боку — української з польською мовою створили специфічну картину взаємного накладання одних мовних рис на інші, переплетення впливів і наслідків контактування. У рецензованій праці якраз і встановлюється ця картина, досліджуються ці накладання і переплетення.

Перший розділ книги присвячений встановленню семантики прикметника в слов'янських мовах, його лексико-граматичних властивостей, детальному описові семантичної структури якісних та відносних прикметників. Тут правильно зазначається, що характерною рисою прикметника є властива йому категоріальна семантика ознаки; прикметник, на відміну, наприклад, від дієслова, позначає переважно стійкі, статичні ознаки, хоча може передавати й тимчасові, що часто закладено в самій семантиці прикметника (*лінивий* — постійна, *радісний* — тимчасова, *хворобливий* — регулярна ознака), або передається різноманітними афіксами (*галасливий, мстительный, kłótlivy*), але повною мірою тип ознаки розкривається тільки в контексті. Слов'янські прикметники в основному полісемічні, і семантична структура прикметника становить складну ієрархію лексико-семантичних варіантів (ЛСВ), але ця ієрархія може порушуватися при конкретному використанні прикметника, тобто *мовна* семантична структура прикметника може суттєво відрізнитися від його *мовленнєвої* структури. Це означає, що в контекстуальних умовах порядок розташування компонентів структури може змінюватися: в одних умовах можуть актуалізуватися одні семи, в іншому контексті — інші, тобто в семантиці прикметника можуть відбуватися різноманітні зсуви, переноси тощо.

Зіставлення кількох споріднених мов дає можливість переконалися в тому, що між лексичними одиницями (прикметниками) двох або більшої кількості споріднених мов встановлюються відношення повної або часткової семантичної відповідності; можливі також випадки, коли прикметник однієї мови не має еквівалента в іншій. У семантиці окремих прикметників закладені можливості для відображення національної (а також соціумної, індивідуальної тощо) картини світу; прикметники, як відзначає автор, „спираючись на символіку твірного іменника, зберігають символічне значення, орієнтоване на національну традицію“ (с. 16–17). Тут автор наводить, як приклад, український

прикметник *калиновий*, що в словосполученнях *калинова мова*, *калиновий край* означає ‘український’, ‘рідний’; у споріднених польській чи російській мовах, звичайно, прикметник *kalinowy* (*калиновий*) таких ЛСВ мати не може. У книзі наводиться достатня кількість прикладів, коли прикметники мають своє специфічне значення в кожній зі зіставляваних мов – або збігаються своєю семантикою, хоча повні збіги ЛСВ прикметників різних мов майже не спостерігаються, або збігаються лише частиною сем, або є зовсім різними (пор. укр. *ангельський*, рос. *ангельский* < ангел і пол. *angielski* ‘англійський’).

Належна увага приділена в монографії граматичним категоріям прикметників у слов’янських мовах, їхній сполучуваності та граматичній залежності від іменника, відмінюванню, формам (короткі-повні, стягнені-нестягнені) тощо. Підкреслено, що в деяких мовах, наприклад, у чеській, словацькій, лужицьких прикметники в сполученні з іменниками у множині можуть мати різні форми, залежно від того, з якими іменниками вони сполучаються. З іменником на позначення істоти чол. роду прикметник має іншу форму, ніж з іменником-неістотою (чес. *drazí soudruzi*, але *drahé soudružky*, словац. *hluchí starci*, але *pekné duby*). Різні форми прикметників уживаються і в польській мові, залежно від того, до якого розряду належить іменник, з яким прикметник узгоджений, – чи це чоловічо-особова, чи не чоловічо-особова відміна (*drodzy koledzy*, але *drogie zeszyty, koleżanki*).

Розглядаючи традиційні розряди прикметників, І. Кононенко зауважує, що ці дві основні групи прикметників – якісні та відносні – розрізняються між собою рядом суттєвих рис. Якісні значення прикметників мають універсальний характер, завдяки чому такі ад’єктиви наявні в різних мовах, у тому числі і в усіх слов’янських. У семну структуру якісних прикметників входить сема ‘оцінка’, що дає можливість таким ад’єктивам входити в синонімічні чи антонімічні парадигми. Другою важливою семою, або різновидом оцінки, є ‘інтенсивність’, що дає можливість прикметникові позначати різні ступені ознаки, уживатися з прислівниковими поширювачами. Будучи основним семантичним маркером якісних прикметників, сема ‘оцінка’ в деяких прикметниках (наприклад, на позначення кольору) може відсуватися на периферію. ‘Оцінка’ в семантиці прикметника може бути як позитивна, так і негативна; ЛСВ ‘оцінки’ в зіставляваних мовах можуть збігатися, а можуть і не збігатися.

Функція відносних прикметників, на відміну від якісних, як підкреслює автор, – „забезпечувати зв’язок між номінаціями об’єктів дійсності“, передавати конденсовану інформацію, оскільки будь-який „прикметник є потенційним носієм предикативності та пропозиції“, але саме відносний прикметник передає стягнену пропозицію. У семантиці відносного прикметника суміщаються ознакове та предметне начала, тому його семантика, як вважають деякі учені, є складнішою, ніж семантика якісного прикметника. У польській мові, як це видно з наведених прикладів, семантика прикметника залежить ще й від його

позиції відносно іменника (*literatura piękna* — ‘художня література’, *piękna literatura* — ‘гарна література’). Автор книги наводить детальну класифікацію відносних прикметників (до яких належать і присвійні), подає приклади їх сполучуваності з іменниками, від якої часто й залежить значення ад’єктива. Встановлено, що лексико-семантичні та логіко-семантичні класифікації відносних прикметників значною мірою накладаються одна на одну. Дослідниця виділяє різні семантичні типи прикметників, зокрема: суб’єктні, до яких належать власне суб’єктні і посесивні; об’єктні, які об’єднують аж вісім підтипів (такі, що вказують на відношення до матеріалу, на походження, на складові референта, на частину референта, інструментальні, збірні тощо); предикатні (які вказують на дію або процес); обставинно-детермінантні (темпоральні, локативні, функціональні, цільові, каузативні, наслідкові тощо); релятивні (такі, що позначають форму, кількість, передають типову ознаку та і н). Усі ці типи та підтипи відносних прикметників детально описані та ілюстровані. Відносні прикметники, так само, як і якісні, можуть змінювати свою семантику в залежності від іменників, з якими вони сполучаються, тобто один і той прикметник у різних субстантивних сполученнях може виконувати „різні логіко-семантичні ролі“. Конкретні ЛСВ відносного прикметника актуалізуються в контексті; так само в контекстуальних умовах уточнюється його пропозитивне значення. Дослідниця робить логічний висновок, що значення відносного прикметника, ступінь глибини згорнутої пропозиції, кількість потенційних пропозицій, що виражаються прикметником, формуються лексичним значенням прикметника, його словотвірною та морфемною будовою, ступенем зсуву у його сполучуваності з опорним словом, структурою речення тощо. „Пропозитивні властивості, — як правильно зазначає авторка дослідження, — відображають прагнення носіїв слов’янських мов до лаконізму, економії засобів, якими передаються прагматичні наміри“ (с. 83).

Більша частина монографії І. Кононенко присвячена розглядові й характеристиці прикметника у складі словосполучення, простого та ускладненого речення. Щодо словосполучень, то в їх складі, як зазначає автор, прикметник у слов’янських мовах може виступати як залежним, так і головним елементом. У роботі детально проаналізовані різноманітні словосполучення, зокрема: субстантивно-ад’єктивні, ад’єктивні, ад’єктивно-субстантивні безприйменникові, ад’єктивно-субстантивні прийменникові, ад’єктивно-адвербіальні, ад’єктивно-інфінітивні та ад’єктивно-ідіоматичні, зазначено, що найпродуктивнішими у слов’янських мовах є сполучення субстантивно-ад’єктивні. У різних мовах діапазон валентності прикметників може зближатися, може розходитися. Окремі ад’єктиви української, польської та російської мов можуть мати повний збіг у ЛСВ та в сполучуваності, як, наприклад, прикметник *золотий* (*золотой*, *złoty*) (див. с. 102), однак такі випадки рідкісні, частіше повні збіги можуть мати місце лише в двох мовах.

Автор монографії, провівши зіставне дослідження трьох мов, встановлює основні типи сполучень слів із прикметником. Так, субстантивно-ад'єктивні словосполучення мають шість основних типів, ад'єктивні також шість (*блідий від гніву, кращий за всіх* і под.), ад'єктивно-субстантивні безприйменникові будуються за чотирима основними моделями (деякі з них мають по кілька різновидів), ад'єктивно-субстантивні прийменникові теж відзначаються в слов'янських мовах неабиякою різноманітністю, але найчастотнішими в усіх трьох мовах є конструкції з родовим та знахідним відмінком. Ці структури, як установила І. Кононенко, мають найширший діапазон семантико-синтаксичних відношень (означально-об'єктні, означально-суб'єктні, власне означальні, означально-локативні, означально-темпоральні, каузативні, умовні, допустові та цілий ряд інших, наприклад, *типовий для вчителя, odpowiedni dla dziełczynki, слабый вследствие болезни, хрипли з холоду, blada z gniewu*, і т. ін.). Автор наводить цілий арсенал прийменників з трьох мов, які можуть поєднувати ад'єктив з іменником (чи особовим займенником). Детально й уважно описані також ад'єктивно-інфінітивні та ад'єктивно-ідіоматичні словосполучення типу *зобов'язаний працювати, склонен идеализировать, пошитий Бог знає як, schowany w głębi duszy* і подібні.

У розділі „Прикметник у семантико-синтаксичній структурі слов'янського простого речення“ детально описані та проілюстровані функції ад'єктива саме в структурі простого речення. Тут прикметник виступає, в першу чергу, узгодженим означенням, тобто стоїть перед опорним словом, залежить від означуваного іменника, співвідноситься з позицією атрибута у семантико-синтаксичній структурі речення і виражає означальні семантико-синтаксичні відношення. Функції атрибута великою мірою визначаються лексичним значенням прикметника, його належністю до розряду якісних або відносних (якісні прикметники, як відзначалося, додатково мають значення оцінювання або інтенсифікації, надають реченню експресивності, відносні ж прикметники передають згорнуту пропозицію), а також семантико-синтаксичними відношеннями з членами речення. Залежно від семантики ад'єктива та речення в цілому, атрибут може виконувати такі функції, як класифікація, уточнення, протиставлення, заперечення, оцінка, інтенсифікація, експресивність тощо. Виступаючи у ролі атрибута, ад'єктив може виявляти свої предикативні можливості і може бути взагалі перенесений у позицію предиката. Прикметник у ролі означення може виступати поширювачем членів речення; встановлені ситуації, коли означення є облігаторним, обов'язковим (коли атрибут виступає як один із базових компонентів речення і означення несе на собі основне змістове навантаження, напр., *Брехливі вісті не лежать на місці; Хвора людина потребує допомоги*) і коли його присутність є факультативною, коли воно не несе семантичного навантаження. У розділі скрупульозно описані всі випадки, коли прикметник може виступати в складі присудка, зокрема, в складі іменного та дієслівного складених присудків.

Останній розділ праці розглядає прикметник у семантико-синтаксичній структурі слов'янського ускладненого речення. Тут Ірина Кононенко з характерною їй скрупульозністю аналізує й описує просте ускладнене речення з ад'єктивними компонентами, до яких відносить неоднорідні, однорідні та предикативні означення, що властиві усім слов'янським мовам.

У короткій рецензії, звичайно, неможливо дати об'єктивну і всебічну оцінку такої об'ємистої, глобальної у розумінні охоплення матеріалу і вельми важливої праці, якою є книга Ірини Кононенко „Прикметник у слов'янських мовах“. Зазначимо на закінчення, що рецензована монографія дає можливість, як про це й пише автор, побачити прикметник у слов'янських мовах у його лексико-семантичних і семантико-синтаксичних аспектах, з'ясувати його місце в мовній структурі, окреслити категоріальні властивості, розмаїття комунікативних можливостей, побачити картину його функціонально-категоріального потенціалу в кожній мові з урахуванням її специфіки, встановити валентнісні можливості прикметника, своєрідність його лексико-семантичних і граматичних показників, специфічну реалізацію атрибутивних і предикативних властивостей у кожній зіставляваній мові, показати прикметник як один із вагомих засобів актуалізації тексту.

У монографії І. Кононенко, попри бездоганну ретельність її опрацювання, помічені й деякі недогляди.

Розуміючи прагнення авторки монографії до стислості, все ж зауважимо, що лаконічність викладу інколи не дає чіткого розуміння думки. Наприклад, порівнюючи прикметники укр. *злий* і пол. *zły* (с. 46), І. Кононенко пише, що при зовнішній подібності ці прикметники розрізняються щодо центру / периферії семантичної структури, але не наводить ЛСВ цих прикметників, які могли б продемонструвати цю різницю. Подібних ситуацій і тверджень у книжці є чимало, тож приходиться вірити авторці „на слово“. Добре, якби автор монографії частіше наводила порівняльні (в плані порівнянь ЛСВ) таблиці, як це показано на с. 94 із прикметником *свіжий*, на с. 102 (*золотий*) та інших.

Будучи добре обізнаною із слов'янськими мовами, особливо з польською, І. Кононенко все ж інколи допускає деякі неточності при перекладах чи підборі прикладів-відповідників з інших мов. Так, на с. 7 вона передає українською мовою думку А. Вежбицької про те, що „кожна мова володіє *засобами* інтерпретувати одну й ту саму ситуацію багатьма різноманітними *способами*“ (виокремлення моє. — *М.Л.*). Очевидно, вдалішим було б приблизно таке формулювання: „кожна мова має різноманітні способи інтерпретації однієї і тієї ж ситуації“ (або „володіє різноманітними способами“). Не дуже вдалим є і формулювання речення (переклад О. Вольфа) „Якісні значення прикметників є універсальними, через що такі ад'єктиви є в різних мовах“. Краще було б „завдяки чому“. У реченні (переклад думки Р. Гже-

горчичкової) „Ідея семантичного „згущення“ словесних комплексів... здобуває дальшого розвитку і поглиблення з позицій сучасної теорії згортання пропозиції“ замість слова *здобуває* краще було б ужити *набуває*.

Як зазначалося, автор наводить чимало прикладів з різних слов'янських мов, не коментуючи, не перекладаючи їх. Навряд, чи в кожного читача знайдеться під руками словник верхньолужицької мови, щоб в'яснити значення, наприклад, сполучення *susodźic dźowka* (сусідова дочка).

На с. 49 автор пише, що трапляються ад'єктиви, які в одній мові мають оцінне значення, а в іншій — ні, і для порівняння наводить польський прикметник *luźny* ‘просторий, вільний’ та укр. *лужний*, зазначаючи, що останній (відносний) не має оцінної семантики. Та він і не може мати цієї семантики, оскільки це відносний прикметник, який співвідноситься з іменником *луг*. Ці прикметники навіть з великою „натяжкою“ навряд чи можна б вважати паронімами (в одному корінь *-люз-*, в іншому — *-луг-/-луж-*), тому їх і порівнювати не слід. До речі, в мовленні галичан прикметник *люзний* ‘вільний’ є в активному користуванні.

Не зрозумілий приклад з Міцкевича: *I mówię do mnie: Jaż własnych mieszkańców dla obcej zgubie odsiecz?* (с. 41).

Деякі помилки технічного плану допущені через просту неувважливість. Так, на с. 93, передаючи думку А. Грищенка, авторка пише: „Таким чином, *кожний окремо взятий прикметник* може сполучатися з певною кількістю *іменників*, а *кожний окремо взятий прикметник* — з певною кількістю *іменників*“ (виокремлення моє. — М.Л.).

Немає послідовності у написанні ініціалів авторів наукових праць, на які посилається в тексті книги І. Кононенко, та авторів ілюстративного матеріалу. Переважно перед прізвищем науковця ставляться дві ініціалні літери (імені та по батькові), але є чимало випадків, коли є лише одна. Можливо, варто було дотриматися європейської (у тому числі й польської) традиції, де подається лише початкова літера імені й прізвище. Натомість на с. 278 навіть перед польським прізвищем Галчинський стоять дві літери — К.І. А ось перед прізвищем Толстой, очевидно слід було ставити такі дві літери, оскільки йде мова, очевидно, про різних Толстих. В одному випадку позначено „О.К. Толстой“, в іншому — „О. Толстой“ (див., напр., с. 38). Якщо в першому це Олексій Костянтинович, то в другому — не відомо, чи Костянтинович, чи Миколайович.

Виявлені й деякі мовностилістичні недогляди. Так, подекуди немає узгодження присудка з підметом. На с. 36: „Водночас *частина* ад'єктивів... є *нейтральними*“; с. 85: „*Частина* українських мовознавців нерідко *ототожнювали*...“; на с. 37 зам. слова *попадають* краще було написати *потрапляють*, на с. 40 зам. слова *вірності* — *правильності* (...у *вірності* своєї кваліфікації...), на с. 86. замість дієприкметника *пояснюючий* краще було б написати *пояснювальний*. Місцями трапляються й пропуски літер.

Звичайно, що ці незначні недогляди аж ніяк не згладжують приємного враження від прочитаної книги. Високий науковий стиль, ретельність, старанність, скрупульозність при опрацюванні теоретичних праць, глибоко продуманий підбір необхідного ілюстративного матеріалу, уміле цитування й використання досягнень інших мовознавців, толерантне ставлення до думки дослідників, праці яких використані для підкріплення (чи заперечення) своїх власних висновків і положень, — це далеко не всі позитивні риси книжки, це вельми скромна оцінка рецензованої праці Ірини Віталіївни Кононенко.

Микола Лесюк (м. Івано-Франківськ)

Mykola Lesiuk (Ivano-Frankiv'sk)

ADJECTIVE INCOGNATE LANGUAGES:
COMMON AND DISTINGUISHING FEATURES

(Book review on I.V. Kononenko *Prykmetnyk u slovjans'kych movach*. Monograph. — Kyiv: VPTS "Kyivs'kyi universytet, 2009. — 495 s.)

Мовна мозаїка

ПОЗИЦІОНУВАТИСЯ ЯК... – НЕ ПОТРІБНЕ НІЯК!

На сторінках української преси дедалі активніше вживають дієслово **позиціонуватися** зі значенням “вважатися, сприйматися, визначатися як; мати статус”, пор.: *Усе, що позиціонується зараз в Україні як Інтернет-телебачення, перебуває на стадії початкового розвитку* (Україна молода, 18.09.2009); *“ТСН. Тиждень” позиціонується як тижневик, журнал у стилі інфотейменту: яскравий, динамічний, доступний, соціально спрямований* (Україна молода, 18.09.2009). Трапляється це дієслово і без **-ся**: *Він позиціонує себе як націонал-патріот* (Україна молода, 14.01.2010). Їх не подають словники української мови. Дієслова *позиціонуватися, позиціонувати* мають неукраїнське оформлення, на що вказує звукосполучення **-он-**, якої немає в спільнокореневих словах *позиційний, позиціювання*, зате вона наявна у відповідних словах російської мови, пор.: *позиционный, позиционирование*. Українською мовою згадані дієслова повинні звучати як *позиціюватися, позиціювати*. Але за своїм значенням вони надлишкові, бо донедавна його виражали дієслова *вважатися – вважати, визначатися – визначати, подаватися – подавати, сприйматися – сприймати* та ін., а також стійкі словосполучення *мати статус, відігравати роль* тощо. Саме тому і **позиціонуватися (позиціонувати) як, і позиціюватися (позиціювати) як** не потрібні українській мові ніяк.

Катерина Городенська